

כלינגינה של מספרים מבינן האפריקאית

מקומות אחרים, הם מלווים את ספורי-הם בנגינה. שני כלים מוסיקליים משמ-שים למטרה זו: האקפטה (akpata) והאסולוגון (asologun).

האקפטה היא כלי מיתרים המשתייך למשפחת הקתרוס. לפי מיונם של הור-נבוסטל וזקס⁴ בכלים אלה, "משור המי-תרים מקביל לטבלת התהודה". האקפ-טה משתייכת לקבוצה משנית, שסמונה 321.2, שבה, "לכל מיתר יש נושא גמיש עצמאי". בספרות המקצועית מתייחסים לכלי נגינה זה במונחים הבאים: Bogenlaute, pluriarch, bow-lute. הקתרוס, לצורותיו השונות, נפוץ למדי באפריקה הטרופית. לפי סקירות שנערכו עד כה נראה כי עיקר רכוזו הוא בקונגו, שם הוא מופיע בתבניות שונות הנבדלות זו מזו במספר הקשתות נושאות המיתרים וב-צורת תיבת התהודה⁵.

האקפטה, הקתרוס הביני, מורכבת מתיבת תהודה משולשת, בה טבלת הת-הודה ארוכה במקצת מהתיבה עצמה ונמשכת מהמנגן והלאה כלפי הקשתות. קצה התיבה המופנה כלפי האמן אינו סגור לחלוטין, אלא אך למחצה או לכשני-שליש, ויש בו פתח תהודה. בטבלת התהודה עצמה אין פתחים, לפעמים יש עליה חיטובים גיאומטריים. לאקפטה שבע קשתות הצמודות זו לזו ואל תחתית התיבה בקצה האחד, והפרושות כמניפה בקצן השני. בראש כל קשת ישנם קשק-שנים (rattles). כל מיתר כרוך סביב אחת הקשתות וקשור אל תחתית טבלת התהודה, לאחר שהוא מועבר מעל פס צר הקבוע עליה.

כיום העיר בינין היא בירת מדינת המערב התיכון בניגריה. היא משמשת עירית מחוז מרכזית לאנשי הסביבה. בתיה — בני קומה, גגותיהם — פח. חנויות ממכר זעירות וסדנאות בתי מלאכה כאילו דבוקות זו לזו בשני צדי רחובותיה המרכזיים. נשות העיר, הסו-חרות המסורתיות באזור, פורשות את סחורתן בשווקים. בין הבתים בני הקומה אפשר להתקל הן בבתי-משרדים חדישים המבשרים תור זהב חדש לעיר, והן בבתי-חמר מסורתיים המעידים על עברה המפואר של בינין. לפנים היתה זו בירה לא של מחוז בלבד, אלא של ממלכה שלמה, נרחבת יחסית, שמושל (אובה) הטיל את חתתו על השבטים השכנים וחיילותיו הגיעו עד ללאגוס, כמאתיים וחמישים ק"מ מערבה, ונהר הניגר, כמאה ק"מ מזרחה. בין המאות ה-15 וה-17 היתה בינין אחת האימפריות המרכזיות באפריקה המערבית. מבקרים אירופיים שסחרו עם תושביה וביקרו במקום השוו את רחובותיה לאלו של אמסטרדאם¹ והרבו בשבח התושבים. במאות ה-18 וה-19 ירדה בינין מגדולתה, ובסוף המאה הקודמת, בשנת 1897, נתחסלה הממלכה בקץ טראגי: משלחת עונשין של הצבא הבריטי הרסה את העיר, גזלה את אוצ-רות האמנות שקשטו את המזבחות בבתיים ובמקדשים והגלתה את מלכה. כל ששרד מעבר מפואר זה כיום הם זכרונות עלילות הגבורה בפי מספרי הספורים².

ואכן תושבי המקום צמאים להאזין לספורים הקשורים בעברה של ממלכת בינין. יש ביניהם כאלה שהתמחו בספור עלילות העבר וניתן לכוונתם, "מספרים מקצועיים". כמו עמיתיהם בבלקן³, וב-

אמני האקפטה (okp'akpata) מבחינים בכלי נגינתם את החלקים הבאים :

1. תיבת התהודה	ekpetin	—	תרגום מלולי :	קופסה
2. א. טבלת התהודה	ugw'akpata	—	" : כסוי	
ב. דפנות התיבה	ugbafen	—	" : צדדים	
2. קשתות	erhan akpata	—	" : ענפי האקפטה	
3. קשקשנים	ise או egogo	—	" : פעמוני דקל	
4. מיתרים	ewe-udin	—	" : סיבי דקל	

מספר מבינין האפריקאית מלווה סיפוריו בנגינה באקפאטה

הקשתות תלכחנה מאותו השיח, הסביר לי מנג'ר-מספר אחד, „לא יהיה הבדל בצלילי המיתרים". לפנים היו הקשקשנים עשויים מזרעים חצויים של עץ הדקל (*Borassus flabellifera*) Udin. אך כיום כמה אמנים מעדיפים להשתמש לשם כך בפיסות מתכת דקות או בפקקיפח של בקבוקי משקאות. גם במיתרים עצמם חל שינוי. בעבר, ובכפרים עדיין כיום, סיבי הדקל בלבד שימשו למיתרים. הסיבים נלקחו מחלקו העליון של העץ. כיום כמה אמנים מעדיפים מיתרים עשויים מחוטי ברזל. הכנת האקפטה עלולה להמשך כחודש ימים ומעלה. בראשונה על המנגן לאסוף את החומרים. אחר-כך עליו לעגל

כל אחד מחלקי האקפטה עשוי מצמח אחר ועל המנגן, או בונה הכלי, ללקט ביער את העצים כדי לבנות מהם את כלי הנגינה. תיבת התהודה מורכבת מלוחות הנחטבים מעצים שגזעם רך: לשם כך משמשים הצמחים הבאים (השם בלשון הבינית תחילה):

Bassabassa (*Funtumia africana*), Ayon (*Funtumia elastica*), Ukhu (*Alstonia congensis*), Oma (*Cordia millenii*).

הקשתות עשויות משיח הנקרא על שם כלי הנגינה „ענפי האקפטה", erhan (*Microdesmis zenkeri*) akpata. כל קשת צריכה להקטע משיח אחר. „אם כל

וליבש את הענפים ששימשו לקשתות. לשם כך יש להניחם מעל האש, או מקום הבישול כדי שהעשן ייבשם בצורה המתאימה.

המספר מגן על האקפטה בשיבה. הוא מחזיק את כלי הנגינה על ברכיו כשהקשתות הן ממנו והלאה, ופורט עליו בארבע אצבעות, הבהן והאצבע של שתי ידיו. אצבעות יד ימין פורטות על ארבעה מיתרים וזו של השמאלית על שלושה. לכל מיתר יש שם המציין את מקומו בסולם הצלילים או את יחסו לנעימה ולספור. אין אחידות בשמות המיתרים ומספרים שונים מכנים אותם באופנים נבדלים. לדוגמה להלן אחת ממערכות השמות של המיתרים משמאל לימין:

1. ekhue התחלה (לא ברור)
2. ayere זכרון
3. akugbe אחדות
4. iy'ema "תוף האם", כלומר תוף בגודל בינוני
5. ekhue התחלה (ראה מספר 1)
6. ozi רוח חזקה
7. uke תוף זעיר. גברים מתופפים עליו.

כאמור, עיקר רכוזה של הקתרוס האפריקני הוא בקונגו. בין השבטים השכנים לבינין נמצא, לפי מיטב ידיעתי, אך אחד שמספריו מלווים את סיפוריהם בנעימות הקתרוס. זהו שבט אישן (Ishan) הדובר שפה בעלת קירבה לשונית לשפת הבינים. שפת שני העמים משתייכת למשפחה הלשונית אדו (Edo). ויש להניח שהיתה קירבה היסטורית בין שני השבטים. האקפטה האישנית שונה מזו הנפוצה בבינין בכך, שמספר קשתותיה הוא שמונה ולא שבעה, ותיבת התהודה פתוחה בקצותיה⁶. אין לדעת בבטחה מאימתי מצויה האקפטה בבינין. העדות הראשונה על מציאות כלי נגינה זה מופיעה בשנת 1619⁷. פריטוריוס (Praetorius) הכולל את הקתרוס רב ה"קשתי יחד עם שאר כלי הנגינה ההמוניים

מציין אותו ככלי נגינה הודי. אין לדעת מה הם מקורותיו, אך אם עדותו מהימנה יש לבדוק בעקבות כך את היחסים בין הודו לאפריקה. העדות הראשונה לקיום האקפטה בבינין מופיעה אך בתחילת המאה ה-18. המבקרים הראשונים שהגיעו לעיר במאות ה-15, ה-16 וה-17 ציינו אך כלי הקשה ונשיפה כמו תופים וקרנות, ככלי הנגינה של אנשי בינין. הראשון שתיאר כלי שניתן לשער שהוא האקפטה היה ניאנדאל (Nyendaal), מבקר הולנדי מסוף המאה ה-17 ותחילת המאה ה-18. "יש להם", הוא כתב ביחס לבינים, "כלי אחד הראוי להקרות נבל. מיתריו שזורים על ששה או שבעה קנים מתפשטים. הם פורטים עליו ושרים כה נאה, וכן רוקדים ונהנים כל-כך, שזה תענוג אמיתי לחזות במראה זה"⁸. מאותה תקופה בערך מצויות אף עדויות אחרות על מציאות האקפטה בבינין אלה הם תבליטי ברוזה המתארים דמויות הפורטות על הקתרוס הביני⁹. אין לקבוע בברור את תאריך תבליטי הברונזה, אך פאג (Fagg) משער שהם מהמאה ה-17¹⁰. אם כך תואמים את תקופת תיאורו של ניאנדאל. אם זאת, ייתכן מאד שהאקפטה היתה קיימת אצל הבינים מזמן קדום יותר, ואך בתקופה זו מופיעים הציונים התיעודתיים הראשונים ביחס אליה.

כיום האקפטה נפוצה למדי באזור בינין. בשנת 1966 ראיינתי כחמישה-עשר מנגנים-מספרים. רובם היו מבוגרים בגילם, למעלה מחמישים, אך חלק ניכר מהם ציין כי במשך עשר השנים האחרונות הם הורו את אומנות הנגינה באקפטה לצעירים מהם. כך, למרות המודרניזציה, פיתוח כלי תקשורת מודרניים והפופולריות של כלי נגינה אירופאיים, יש עדיין רבים הנמשכים הן להאזין והן לספר עלילות גבורה בלוי נעימות האקפטה.

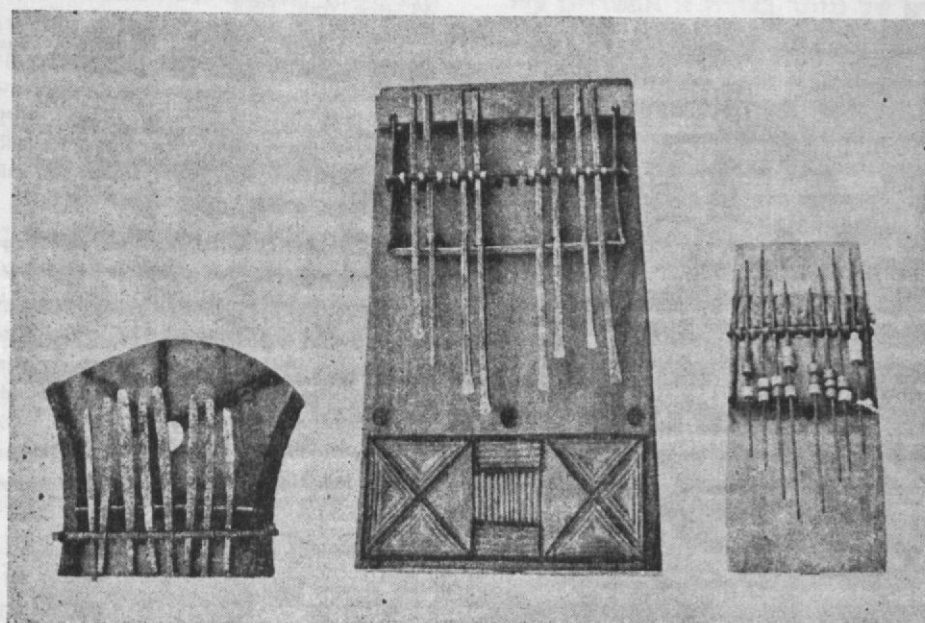
לעומת זאת, ליווי הספורים באסולר-גון, כלי הנגינה השני, אינו כה נפוץ בבינין. הסיבה לכך אינה נעוצה בשנויים

המודרניים החלים על החברה הניגריא-
נית, אלא דוקא באמונה המסורתית
שהמכשפות (azen) נמשכות אל נעימות
האסולוגון ורוקדות לקצבן. מכיוון שמכ-
שפות אלו מביאות עמן אף מחלות שונות,
אוסרים ראשי הכפרים את הנגינה באסו-
לוגון כדי לשמור על בריאות התושבים.
בעיר בינין עצמה לא נתקלתי באף מספר
המלווה את ספוריו באסולוגון. בכפרים
בסביבה מצאתי מספר לא מבוטל של
כלים שהוזנחו מחוסר שמוש בגלל האסור
שהוטל על הנגינה בהם. כך, מנגני אסו-
לוגון (okp'asologun) נמצאים בבינין
רק באותם המקומות, בהם ראשי הכפר
מניחים שהם מחוסנים בפני המחלות
שהמכשפות נושאות עמן.

האסולוגון הוא אידיופון המורכב
מתיבת עץ זעירה שמידותיה הן $7,5 \times 4 \times 1$
אינצ'ים. בקצה התיבה קבועים תשעה
פסי מתכת בגדלים שונים, הנתונים בין
שני מוטות ברזל זעירים הקבועים לרוחב

התיבה. בקצה פסי המתכת, במרכז התי-
בה בערך, יש שני פתחי תהודה. המנגן
פורט על פסי המתכת בבוהניו ואילו
באצבעו הוא לוחץ עליהם לפי הצורך. יד
ימין פורטת את הנעימה על ארבעה פסי
מתכת ואילו יד שמאל מספקת את הלוי
והקצב על חמשת הפסים הנותרים.
כמנגני האקפטה, כן גם אמני האסולוגון
מכנים את פסי המתכת בשמות. אולם
במקרה זה מערכות הכנויים, כפי שנמסרו
לי, היו נבדלות זו מזו והפרשנות לשמות
היתה שונה כל-כך, עד כי משמעותם עדיין
אינה ברורה כל צורכה.

עשיית האסולוגון אינה מורכבת כזו
של האקפטה. הכלי הוא למעשה קופסת
עץ קטנה עשויה מלוחות הקלוחים
(*Alstonia congensis*) Ukhu מעץ:
ו- *[Conopharyngia, penduliflora]* lbu¹¹.
פסי המתכת נלקחים עתה מחוטי מטריות
ישנות. לפנים הם הוכנו על ידי הנפחים
המקומיים.

„טאנסות“ אפריקאיות

מתוך אוספי המוזיאון וספריית אמלי למוסיקה בחיפה

אין לדעת בברור מאימתי החלו להשתמש באסולוגון בבינין.

לסיכום, לקפטה ולאסולוגון אין חלק בפולחנים הדתיים והפוליטיים המרכזיים של אנשי בינין. שימוש מוגבל למספרים מקצועיים והוא דורש לימוד ואימון מודרכים. למרות מיעוטם היחסי, בהשוואה לכלי ההקשה, חשיבותם רבה בסיפור מסורות העבר והגוד העלילות האפיות של מלכי בינין.

ההיסטוריה של האסולוגון בבינין היא תעלומה אף גדולה מזו של תולדות האקפטה. מסורות שבע"פ מייחסות את שני כלי הנגינה לממציאים זהים. תפוצתו של כלי זה, המכונה לרוב מרימבה (marimba), סנסה (sansa) או סתם פסנתר-בוהנים (thumb piano), היא אף גדולה מזו של הקתרוס¹². לראשונה מופיע תיאורו בספרות בספור מסעותיו של דוס סאנטוס (Dos Santos) משנת 1586¹³, בו תיאר את התרשמותו מדרום אמריקה.

הערות

und Ruanda-Urundi. Ph. D. Diss. (University of Köln, 1960), pp. 138-48.

Joseph E. Sidahome, *Stories of the Benin Empire* (London, 1964), p. 147; B. Anker-mann, "Die afrikanischen Musikinstrumente", *Ethnologisches Notizblatt*, vol. III (Berlin, 1901), 23.

Michael Praetorius, *Syntagma Musicum, Band II: De Organographia* (Wolfenbüttel, 1619), pl. XXXI.

Roth, *Great Benin*, p. 153.

C. H. Read and O. M. Dalton, *Antiquities from the City of Benin and from other parts of West Africa in the British Museum* (London, 1899), pl. XXIII/4; XXX/6; and Felix von Luschen, *Die Altertümer von Benin* (Berlin, 1919), pls. 257, 317.

W. Fagg, *Nigerian Images*, London, 1963.

ברצוני להודות למר אואגיארו מהמחלקה ליעור בבינין על עזרתו הנדיבה בזהוי הצמחים.

de Hen, *Beitrag...*, pp. 73-94; Soderberg, *Les Instruments*, pp. 112-17.

Percival R. Kirby, *The Musical Instruments of the Native Races of South Africa*, 2nd ed. (Johannesburg, 1965), p. 66.

H. Ling Roth, *Great Benin: Its Customs, Art and Horrors* (London, 1903), pp. 157-60.

Jacob U. Egharevba, *A Short History of Benin*, 3rd ed. Ibadan, 1960; R.E. Bradbury, *The Benin Kingdom and the Edo-Speaking Peoples of South Western Nigeria*. Ethnographic Survey of Africa, Western Africa, Part XIII. London, 1957. Paula Ben-Amos, *Bibliography of Benin Art*. Primitive Art Bibliographies No. VI. New York, 1968.

A. Lord, *The Singer of Tales*, Cambridge, Mass. 1960.

E. V. Hornbostel and C. Sachs, "Classification of Musical Instruments", tr. A. Baines and K. P. Wachsman. *The Galpin Society Journal*, 14 (1961), 22.

J. S. Laurenty, *Les Cordophones du Congo Belge et du Ruanda-Urundi*. Annales du Musée du Congo Belge Tervuren. N.S. Sciences de l'Homme, Vol. 2. Tervuren, 1960; Bertil Söderberg, *Les Instruments de Musique au Bas-Congo et dans les Régions Avoisinantes: Etude Ethnographique*. (Falköping, 1956), pp. 169-77. Ferdinand J. de Hen, *Beitrag zur Kenntnis der Musikinstrumente aus belgisch Kongo*

קשקשן מדלעת, אפריקה
מאוספי המוזיאון וספריית אמלי למוסיקה חיפה

Tatzlil

Music Lib

8000

563

Albrecht
Music Library

Albrecht
Music Library

למחקר המוסיקה

לביבליוגרפיה

no. 11

חיפה • תשל"א 1971

הוצאת המוזיאון וספריית אמלי למוסיקה חיפה :

- א. אמל"י — מחקרים ביבליוגרפיים במוסיקה
סדרת חוברות ביבליוגרפיות המוקדשות לחקר המוסיקה היהודית ומקומה של התנ"ך במוסיקה של העמים.
העורך — משה גורלי.
כל חוברת 2.50 ל"י
1. התנ"ך במוסיקה האנגלית (וו. בירד — ה. פרסל) / קלוד אברבנאל ובטי הירשוביץ.
 2. הביבליוגרפיה של העתונות המוסיקלית היהודית / נינה בנצור.
 3. ביבליוגרפיה של הביבליוגרפיות המוסיקליות היהודיות / מרצלה סגרי.
 4. מחזות עממיים ביידיש — יצירות אברהם גולדפאדן / עזרא להד.
- ב. תצליל — שנתון
במה לחקר המוסיקה ולביבליוגרפיה.
העורך: משה גורלי
עד כה הופיעו י"א קבצים, החל משנת 1960.
- ג. טוס הזהב
אסופת שירי עם ביידיש עם תרגום עברי ואנגלי ובה 7 מדורים:
שירי הווי, אהבה ובלדות, שבת ומועד, בעלי-מלאכה, שירי כליזמרים ובדחנים, שירי ילדים, פזמונים וניגונים.
העורכים: משה גורלי, גדעון אלמגור ומשה ביק.
המחיר — 12 ל"י
- ד. חתונה יהודית
אסופת שירים וזכרונות / משה ביק
המחיר — 3 ל"י

THE HAIFA MUSIC MUSEUM & AMLI LIBRARY, Publisher

Available publications :

1. AMLI STUDIES IN MUSIC BIBLIOGRAPHY \$ 1.50 each
A series of bibliographical studies devoted to research on Jewish music and the place of the Bible in the music of Nations. Each booklet has a preface in Hebrew and English :
I. THE BIBLE IN ENGLISH MUSIC (W. Byrd and H. Purcell) by C. Abravanel and B. Hirshowitz (English).
II. BIBLIOGRAPHY OF JEWISH PERIODICALS by N. Benzoor. (Hebrew, English, Yiddish and German).
III. BIBLIOGRAPHY OF JEWISH MUSIC BIBLIOGRAPHIES by M. Segre. (In the original languages).
IV. A) YIDDISH FOLK PLAYS, B) A. GOLDFADEN'S WORK by E. Lahad. (Yiddish).
2. TATZLIL (The Chord) \$ 2.50 each
Forum for Music Research and Bibliography. M. Goral, ed. Annual, beginning 1960. (Hebrew with English synop.)
Sections : Research on the history of Jewish music. — First publication of old manuscripts. — Jewish musical folklore. — Bibliography. — Book, music and record reviews. — Annual report on musical activities in Israel.
3. THE GOLDEN PEACOCK \$ 5.00
Yiddish Folksongs (first publication), M. Goral, G. Almagor, M. Bick, eds. Songs of Folk Life, Love and Ballads, Artisans, Sabbath and Holidays, Badchonim (Jesters), Children, etc. (Music. Hebrew & English transl.).

ה ת ו כ נ :

137	מי המציא את סירינכס (חליל פאן) ?	דוד פלוסר
140	כלינגינה במטבעות ארץ-ישראל	יעקב משורר
144	כלינגינה של מספרים מבינין האפריקאית	דן בן-עמוס
149	ה"טאר" (על תולדותיהם של כלי העוד והטנבור)	א. גרזון-קיוי
153	המקאם "ביעתי" ומקומו בנגינת יהודי המזרח	ניסן כהן-מלמד
155	תפילת שבת "ושמר" ונוסחאותיה בקהילות יוון	אמנון שילוח
162	תוספת לפרשת גדולתו ותפארתו של ר' משה גלוגא	א.מ. הברמן
165	חנוכת בתי-כנסת בקהילות גרמניה ואנגליה	משה גורלי
		*
178	נושאים תנ"כיים ביצירות ק.פ.ע. באך	קלוד אברבנאל
180	התנ"ך ביצירות פליכס מנדלסון	בטי הרשוביץ
		*
185	עלייתי לארץ-ישראל (פרק מאוטוביוגרפיה)	פאול בן-חיים
189	דרכי כמלחין	יהויכין סטוצ'בסקי
190	שני מכתבים	ג'קומו מאירבר
		*
191	מגנזי רשומות (שלושה שירי עם ביידיש)	יוסף כהן-צדק
195	שירי עם ביידיש	משה ביק
197	משירי "שבת נדנדה" אצל יהודי מארוקו	יששכר בן-עמי
200	"אמנון ותמר" רומנסה ספרדית (לאדינו)	יצחק לוי
		*
202	בטהובן ויצירתו בתיאורים של הדורות	מאיר כץ
207	המוסיקה של המאה העשרים	שלמה הופמן
		*
213	מ. גורלי / יהודית כהן / א. גרזון-קיוי / ק. אברבנאל	סקירת ספרים
217	גדעון רוזנגרטן / תאודור ברודר	סקירות תווים ותקליטים
		*
	הפסטיבל הישראלי העשירי / הזמריה השביעית בישראל / התזמורת הפילהרמונית הישראלית / תזמורת סימפונית עירונית חיפה / האנסמבל הקאמרי הישראלי / "פרס ישראל" לשנת תש"ל / "פרס אנגל" / רפרטואר להקת "בת שבע" 1969—1970 / רפרטואר "ענבל" 69—1949 / המכון הישראלי למוסיקה דתית / 30 שנה לקרן תרבות אמריקה-ישראל / "קרן שרת" לאמנים / צעירים	מוסדות וארועי המוסיקה בישראל :
220		